

Mr.sc.Ladislav Bevanda, dipl.ing. grad.

Hering d.d. Široki Brijeg
Sveučilište u Mostaru, Građevinski fakultet Mostar

**ORGANIZACIJA I TEHNOLOGIJA GRAĐENJA
CRKVE UZNESENJA BLAŽENE
DJEVICE MARIJE NA ŠIROKOM BRIJEGU**

**ORGANIZATION AND TECHNOLOGY
OF CONSTRUCTION OF THE CHURCH
OF THE ASSUMPTION OF BLESSED
VIRGIN MARY IN ŠIROKI BRIJEG**

ORGANIZACIJA I TEHNOLOGIJA GRAĐENJA CRKVE UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE MARIJE NA ŠIROKOM BRIJEGU

Mr.sc.Ladislav Bevanda, dipl.ing. grad.

Hering d.d. Široki Brijeg

Sveučilište u Mostaru, Građevinski fakultet Mostar

Sažetak

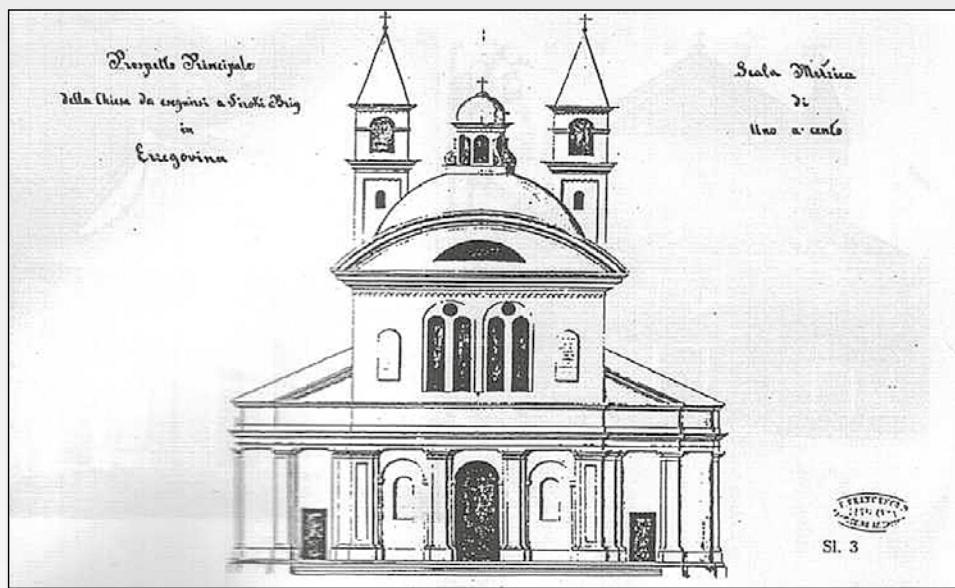
Autor u članku istražuje moguće postupke realizacije projekta i izvođenja radova na predmetnoj građevini u pogledu tehničkih i tehnoloških mogućnosti građevinske proizvodnje, na ovim prostorima i općenito, vremena u kojem je građena. Za pojedine konstruktivne dijelove ove inženjerske konstrukcije analizom se ukazuje na složenost postupaka građenja kojima su ovladali ondašnji graditelji za ostvarenje ovog pothvata. Iako uz minimalne tehničko-tehnološke i finansijske mogućnosti, "neimari" tog vremena su pokazali dominaciju čovjekova graditeljskog uma i duha, uspijevajući sagraditi ovaku inženjersku građevinu. U tijeku realizacije ovog projekta mogu se, također, identificirati prepoznatljive standardne faze građevinskog projekta i njihove specifičnosti s obzirom na vrijeme i okolnosti: koncipiranje, definiranje, realizacija i korištenje. Kroz životni vijek ove građevine do danas se prepoznaju i svi procesi upravljanja projektima, ukazujući da građevinari prirodno funkcioniраju u skladu s metodama i principima znanosti o upravljanju projektima. U radu se skreće pozornost i na svu složenost odnosa uobičajenih sudionika u projektu.

Ključne riječi: projekt, izgradnja, tehnologija, faze projekta, upravljanje projektom, organizacija.

1. Koncipiranje

Društvene prilike u prvoj polovici devetnaestog stoljeća omogućile su puku u Hercegovini ponovno slobodnije izražavanje vjere, te su žitelji s redovnicima u tu svrhu poduzimali različite aktivnosti za ostvarenje višegodišnjih sputavanih želja za obnavljanjem i izgradnjom novih crkava i samostana na mjestima starih, manjih ili uništenih. Franjevci rodom iz Hercegovine dobili su 1844. godine dopuštenje Svete Stolice da mogu ponovo graditi crkvu i samostan u Hercegovini. Tako će se u vremenu koje slijedi podizati nove i veće građevine, koje su odgovarale potrebama vjernika i redovnika.

Nakon osnivanja Apostolskog vikarijata 1847. godine, uspostavlja se i Hercegovačka franjevačka kustodija, na čijem čelu je od 1852. godine fra Petar Bakula, koji je, vodeći u Rimu godine 1862. generalnu skupštinu Franjevačkog reda, iskoristio prigodu i u Hercegovinu, koja u ono vrijeme gotovo da nema obrazovanih ljudi, poveo Mattea Lorenzonija¹ kapucina-laika iz Vicenze, čiji je crtački talent omogućio mnoge planove za brojne građevine i u ovim krajevima. Izradio je u to vrijeme nacrte za crkvu na Širokom Brijegu koji nisu ostvareni zbog nedostatka majstora na ovim prostorima za ovaj zahvat, te siromaštva puka i nemoći Provincije i samostana na Širokom Brijegu da planiranu gradnju financiraju. Ova crkva je trebala biti dužine 48,2 m, a širine 21,8 m, zamišljena kao trobrodna bazilika u stilu talijanskog baroka, s kupolom poviše glavnoga oltara i s dva tornja.

Slika 1. Nacrt za pročelje crkve na Širokom Brijegu,
rađen od 1863. do 1866. (Matteo Lorenzoni, 1804.-1880.)

Kako je, za vrijeme privremene austro-ugarske vlasti do aneksije 1908. godine, 22. 2. 1880. godine, bio izglasан Zakon o upravljanju Bosnom i Hercegovinom, a 26. 2. 1880. godine povjerena civilna uprava nad BiH Zajedničkom ministarstvu financija i 29. 10. 1880. osnovana Zemaljska vlada u

1 Matteo Lorenzoni (1804.-1880., Vicenze) arhitekt koji je na molbu Starješinstva Provincije od 1863. boravio i radio kao arhitekt u Hercegovini pomažući novoosnovanoj Kustodiji. Nacrt za crkvu na Širokom Brijegu radio je po uzoru na Crkvu sv. Spasitelja u Veneciji. Za boravku na Širokom Brijegu on je izradio nacrte za most na Ugrovači i na rijeci Mlade kod Vitine, od kojih ovaj prvi i danas služi svojoj svrsi, a drugi je obnovljen. Po njegovim je nacrtima izgrađena franjevačka Crkva sv. Petra i Pavla u Mostaru koja je u potpunosti srušena 9. svibnja 1992. u Domovinskom ratu. Temeljni kamen za crkvu u Mostaru postavljen je 6. ožujka 1866. Nakon odlaska iz Mostara 1867. godine još je dvije znamenite građevine: crkva u mjestu Cardo kod Bastije na Korzici (1869.-1873.) i crkva u mjestu Bonjardinu, provincija Permanbuco u Brazilu (1875.). Crkva u Mostaru i ove crkve sadrže zajedničke oblikovne i dimenzijske elemente. Po povratku iz Brazila uskoro je umro.

Sarajevu, te time donekle izgradila vlast i na nižim razinama (kotari, okružne oblasti), to je značilo da će se poslovi gradnje objekata podređivati državnom upravnom ustroju. Uskoro je 13. 9. 1884. donesen Gruntovnički zakon za Bosnu i Hercegovinu, Naputak za provođenje Gruntovničkog zakona, Naputak za vođenje gruntovnice u BiH, te Naredba u pogledu ustrojstva i djelokruga gruntovničkih povjerenstava i uredovanja kod istih.

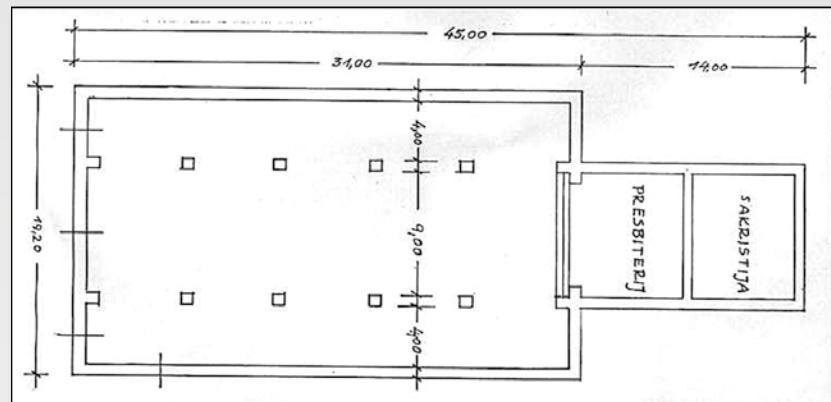
Godine 1892. franjevačka kustodija u Hercegovini dobila je naslov Provincija Marijina uznesenja. Iako su u tim vremenima redovnici na čelu svojih zajednica u Hercegovini povećavali nastojanja k izgradnji crkava, to im nije polazilo za rukom, ponajećma zbog neimaštine a i teškoća s vlastima koje su, u balansiranju između podupiranja vjerskih zajednica, uglavnom svima uskraćivale značajniju pomoć i odobrenja za gradnje vjerskih objekata, što je posebno pogađalo opustošenu Hercegovinu. Nakon što su širokobriješki franjevci usmeno od Starješinstva Provincije tražili da se sagradi nova crkva na Širokom Brijegu, na zasjedanju u Mostaru 19. 10. 1892., Starješinstvo Provincije dopušta gradnju, ali uz uvjet da Provinciju to išta košta, tj. o trošku Samostana.

Ovim se završava faza zamisli i otpočinju nastojanja za izradu idejnih rješenja, tj. za koncipiranje projekta, te zaokružuje strateški proces postavljanja cilja projekta. Definirane su okvirne karakteristike projekta vođene izraženim potrebama i odabrana je lokacija.

Od spomenutog redovničkog dopuštenja Provincije za gradnju pa do 31. 12. 1903. godine, kada Starješinstvo Franjevačke provincije piše Okružnoj mjesnoj oblasti s molbom da im "izašalju Inžinira" da učini nacrt za civilno dopuštenje gradnje crkve, ne bilježe se značajnije aktivnosti oko planiranja gradnje crkve zbog sveprisutnog siromaštva i vjerojatno znatnih administrativnih problema oko odobrenja za gradnju, uvjetovanog stanjem u zemlji i nastojanjima Austro-ugarske Monarhije da uspostavi potpunu vlast u Bosni i Hercegovini.

Nakon zahtjeva Starješinstva Provincije, zadatak izrade idejnog nacrta za novu crkvu na Širokom Brijegu Okružna oblast u Mostaru, povjerava inž. Škrobiću početkom godine 1904.

Razina očuvane dokumentacije ukazuje da je ovaj nacrt služio nekoj vrsti isprave koju danas razumijevamo kao dokumentaciju za načelnu suglasnost, urbanističku ili lokacijsku dozvolu. Vjerojatno je upravna procedura već u ono vrijeme zahtjevala ovaj korak pri ishođenju odobrenja za gradnju. U ovoj fazi, s obzirom da je postojao spomenuti Gruntovnički zakon, zemljiste je bilo izvjesno riješeno. Najaktivniju ulogu u ovoj fazi projekta imaju inicijatori, redovnici u samostanu na Širokom Brijegu koji se cijelo vrijeme konsultiraju sa Starješinstvom Provincije i preko njega traže dopuštenja od Zemaljske vlade, a s njom komuniciraju preko Okružne oblasti.

Slika 2. Idejni plan inž. Škrobića, početak 1904.

2. Definiranje

Rukovodeći se tim idejnim rješenjem, austrijski inženjer M. David², koji je u ono vrijeme na prostoru Hercegovine radio za austrijsku vladu, napravio je novi plan za crkvu na Širokom Brijegu. Plan inž. Davida karakterizira stil kasnoromaničke trobrodne bazilike, te pet rastera i jedan zvonik od 50 m.

Ovaj plan (vjerojatno načelno odobren i poslan od Zemaljske vlade iz Sarajeva Starješinstvu Provincije u Mostar) odnio je 3. svibnja 1904. provincijal fra Andeo Nuić na Široki Brijeg, te su samostanski diskreti i gvardijan fra Stanko Kraljević, kao savjetnik, odobrili plan.

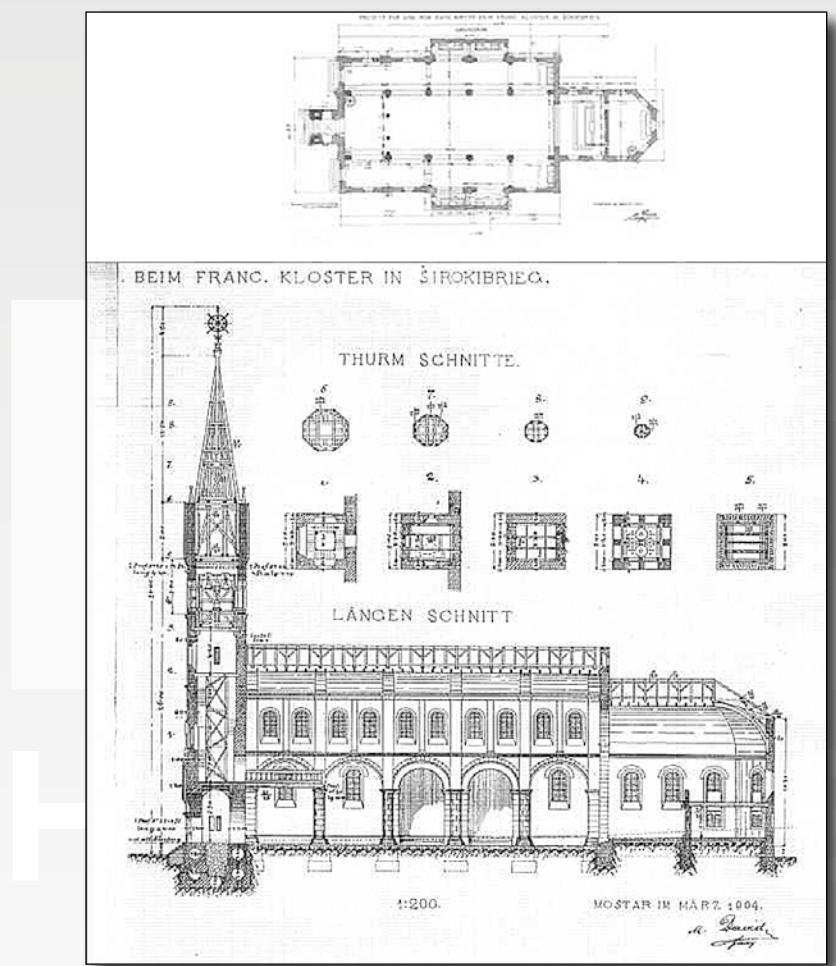
U ovoj fazi je, dakle, odabran projektant, izrađeni idejni nacrti, te pribavljeni suglasnost korisnika i naručitelja na idejnu tehničku dokumentaciju i sve je bilo spremno za zahtjev za odobrenje za gradnju.

Pri svemu se uočavaju složeni odnosi među funkcijama projektanta, naručitelja, korisnika, te konzultanata i civilne uprave u zemlji. U okvirima današnje regulative ova faza projekta bi se odnosila na konačan projektni zadatak, odabir projektanta, usvajanje idejnog rješenja od redovnika i Zemaljske vlade, te izdavanje lokacijske dozvole ili urbanističke suglasnosti.

Starješinstvo Franjevačke provincije 9. 6. 1904. izdalo je redovničku dozvolu za gradnju crkve na Širokom Brijegu prema spomenutom planu i 16. 6. 1904. poslalo je zahtjev uz plan za odobrenje gradnje Zemaljskoj vlasti preko Okružne oblasti u Mostaru.

² Max (Maksimilijan) David (Alttitschein, Moravska, 7. Prosinca 1859. Godine) bio je Vladin inženjer u Okružnoj oblasti u Mostaru. Završio Visoku tehničku školu u Brnu koju je pohađao u dva navrata, od 1877. Do 1879. I od 1880. Do 1883. godine. Najprije radi kao asistent na Visokoj tehničkoj školi u Brnu, a zatim kod nekoliko firmi u Čehoslovačkoj. U Bosni i Hercegovini u Okružnoj oblasti u Mostaru je od 21. svibnja 1890. godine. U Tuzlu je prešao 1907. godine (Lit: Wiener Bauindustrie- Zeitung, WIEN. XX, 41, 10. prosinca 1898. godine, 390-391. Izvor: Arhiv Bosne i Hercegovine-personalni list (Krzović, 1987., str.248). Kao projektant, njegovo ime se veže za zgradu Okružnog suda u Mostaru, 1891.-1892. (Krzović, 1987., str.21), dogradnju Djevojačke škole milosrdnih sestara u Mostaru, 1903. godine (Krzović, 1987., str 23)), Biskupski Dvor u Mostaru (Vego, 2006., str. 122).

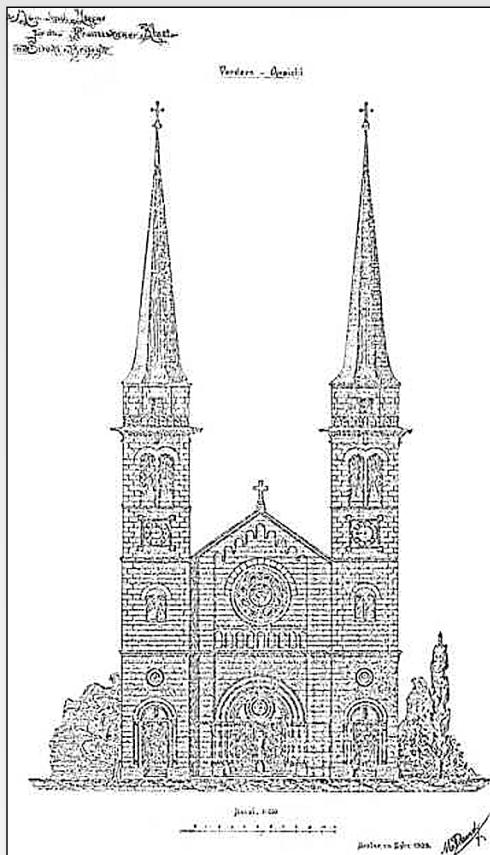
Tek 20. 12. 1904. Provincija dobiva odgovor da Zemaljska vlada ne može izdati odobrenja, jer ne može potpomoći izgradnju dok Redodržavno franjevačko starješinstvo ne dokaže da posjeduje sredstva za gradnju.

Slika 3. M. David - Prvi plan za novu crkvu na Širokom Brijegu, ožujak 1904.

Uskoro je 25. 1. 1905. Provincija pismom Zemaljskoj vladu dokazala da je namakla sredstva za gradnju.

U ožujku 1905. godine inž. David je izradio nove izmijenjene nacrte. Crkva je po tom novom izmijenjenom projektu trobrodna s glavnom lađom širine 10.30 metara i dvjema bočnim lađama širine 4.30 metara. U produžetku glavne lađe nalazi se apsida dužine oko 14.50 metara. Crkva je 50 m duga, 26 m široka s dva zvonika od 32 m koji do danas nisu dovršeni.

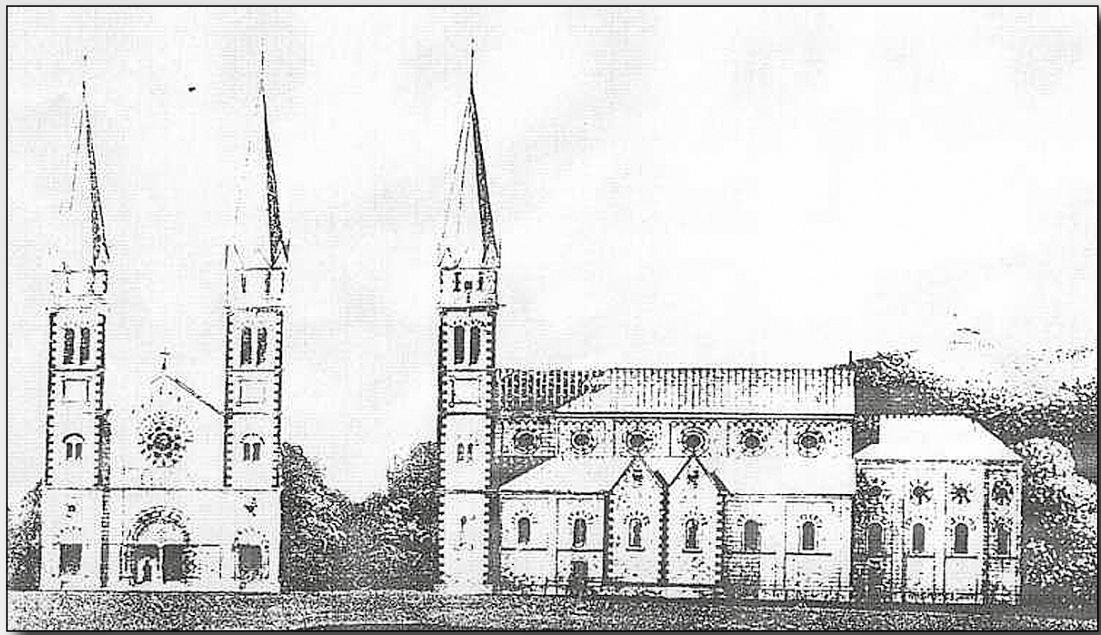

Visoka Zemaljska vlada je potom 16. 3. 1905. izdala dozvolu za gradnju pod brojem 40680/I i ponovno se očitovala da ne može subvencionirati gradnju iz zemaljskih sredstava jer ona "prekoračuje faktične potrebe". Imajući sada i redovničku i civilnu dozvolu Starješinstvo Provincije temeljem svih odobrenih dokumenata odlučuje i obvezuje 2. 5. 1905. gvardijana fra Stanka Kraljevića da gradi crkvu na Širokom Brijegu i "nadgleda i majstore isplaćuje". Pored toga se navodi u "Kronici fra Leona Petrovića" da je "Voditelj rađe - palir - od početka p. o. fra Didak Buntić³ višegodišnji profesor naše gimnazije". Zbog odsutnosti biskupa fra Paškala Buconjića u to vrijeme blagoslov temeljnog kamena odgođen je do 20. 6. 1905.

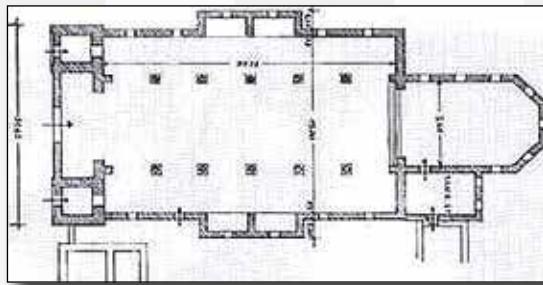
U spisu "Ostavština Ise Kršnjavija" (Državni arhiv Republike Hrvatske), dr. Iso Kršnjavi piše da je za pohoda biskupu o. Buconjiću 1909. godine želio osobno upoznati fra Didaka nakon što se ranije s njim dopisivao, pa je došao na Široki Brijeg i ondje mu on "pokaza svoj crtež i crtež građevinskog savjetnika Vancaša⁴", koje je neke promjene Didakove i gdje predlagao"

Slika 4. Konačni plan inž. Davida po kojem će crkva na Širokom Brijegu biti građena (u potpisu inž. David i "Marz 1905")

-
- 3 Fra Didak Buntić (1871.-1922.) Rođen je 9. listopada 1871. na Paoči. Na krštenju je dobio ime Franjo, a u legendu je ušao kao fra Didak Buntić, dobrotvor Hercegovine, graditelj širokobriješke bazilike, ravnatelj Franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu, borac protiv nepismenosti, skrbnik za talentirane hercegovačke srednjoškolce i studente, spasitelj hercegovačke sirotinje, hrvatski rodoljub i domoljub, karizmatični preporoditelj, narodni zastupnik i provincijal. O njemu je napisano: "Bio je naš kruh i naše oči, naš Mojsije, naš Ćiril i Metod, naš Leonida..." (web site "majčino selo"). Starješinstvo je Provincije odlučilo 1938. godine fra Didakove posmrtnre ostatke prenijeti u crkvu na Širokom Brijegu, što je i učinjeno.
- 4 Inž. Josip pl. Vancaš rođen je u Sopronu 22. 3. 1859. Studirao na Visokoj tehničkoj školi u Beču 1876.-81. a potom radio u atelieru F. Fellnera i H. Helmera, te kod F. Schmidta od kojih usvaja primjenu eklektičko-historijskih stilova. Na poziv bosanske vlade dolazi 1883. u Sarajevo gdje je proveo najveći dio života i bio vodeća ličnost u arhitekturi. Za vrijeme djelatnosti u Bosni 1883.-1921. sagradio je 102 stambene kuće, 70 crkava, 12 škola, 10 banaka, 10 palača, 10 vladinih i općinskih zgrada, 6 hotela i kavana i izveo niz pregradnja. Radio je nacrte za oltare te za stambene i crkvene interieure. Po Vancašovim projektima izgrađena je Katedrala u Sarajevu i obnovljena Crkva sv. Petra i Pavla u Gorici kod Livna (prvi plan) iz polovine 19. stoljeća splitskog graditelja Franja Moise početkom dvadesetog stoljeća, u vrijeme početka gradnje crkve na Širokom Brijegu, dopunio je također arh. Josip pl. Vancaš). Pridonio je urbanom razvitku Sarajeva dajući smjernice za izgradnju prostora oko negdašnje zgrade Izvršnog vijeća (sada Predsjedništva BiH), četvrti Koševo, te za potez Strossmayerove ulice koja i danas predstavlja najkompaktniju urbanu cjelinu iz onog vremena. Glavni su mu radovi neogotička katedrala (1884.-89.), neorenesansna palača Zemaljske vlade (danas Predsjedništvo), hotel Europa i Ajas-pašin dvor u Sarajevu, pseudo-folklorni paviljon Bosne i Hercegovine na Milenijskoj izložbi u Budimpešti (1896.), palača Prve hrvatske štedionice u Zagrebu (1898.-1900.), palača Normann u Osijeku, te hotel Union i zgrade Gradske štedionice i Pučke štedionice u Ljubljani. Umro je u Zagrebu 15. 12. 1932.

Slika 5. Nacrti konačnog plana inž. Davida po kojem je crkva u Širokom Brijegu građena (pročelja i tloris)

Ovim završava okvirno faza definiranja ovog projekta, tj. ishođenje odobrenja za gradnju, te je i sama gradnja mogla otpočeti. Određen je voditelj radova i projektni tim za realizaciju projekta, a od ranije su osigurani početni resursi za gradnju.

3. Izvođenje konstrukcije

Već je napomenuto da je "vođa rađe" bio fra Didak Buntić, što bi se danas poistovjetilo, s obzirom na ovlasti, s voditeljem projekta. Ova građevina je svakako slika veličine uma i duha ovog velikog čovjeka. Gvardijan fra Stanko Kraljević je u početku bio zadužen za isplaćivanje radnika. Način osiguravanja financiranja vidi se u dopisu od 25. 1. 1905. gdje Starješinstvo Provincije izvješćuje Zemaljsku vladu

o svojim planovima za osiguranje resursa za gradnju, kako bi im se odobrila gradnja: "imademo prociđen klak preko 100 tovara", "imademo u pripravi šume da se može odmah još koja klačina upaliti", "pijesak (pržinu) imademo pripravljeni", "kamena imade izvađena oko 2.000 kubični metara, i to većinom je uklesan", "temelji za crkvu jesu sa tri strane izkopani", "imademo gotova novca na Banki", "što crkvenog što od župe sakupljenog novca ima", "Župa je se obvezala dati", "po našim Župama u Hercegovini mislimo ukupiti" Tijekom gradnje fratri su po cijelom svijetu prikupljali milodare za gradnju s više ili manje uspjeha. Zemaljska je vlada izbjegavala bilo kakvu pomoć, pa i onu kreditnu.

U početku je fra Didak doveo strane majstore (iz Dalmacije i Italije), a kasnije je "50 čobana izučilo klesarski zanat", zapisuje fra Didak 1914. godine. Ondašnje tehnološke mogućnosti bitno su određivale i plan građevina, kao i izbor materijala i njihovu primjenu. Vapnenički blokovi od kojih je cijela crkva sazidana vađeni su iz kamenoloma u neposrednoj blizini. U kamenolomima su veće stijene lomljene korištenjem dinamita, koji je pribavljan preko Starještinstva Provincije, što ukazuje da je uporaba eksploziva i onda bila pod nadzorom države, kao i rukovatelji (palitelji) koje je odobravala država (Protokol Provincije iz godine 1905.). Tako dobivene gromade su se oblige, te vukle kotrljajući ili dovozile zapregama do mjesta gradnje. Horizontalni transport obavljan je na drvenim nosilima ("trajama", "tragačama"), kasnije "karijolama" (tačkama).

Slika 6: Korištenje željeza pri gradnji crkve

Vertikalni transporti obavljeni su ručnim vitlima s užetom na bubnju. Ručna vitla s prijenosnim zupčanicima i uređajem za osiguranje od pada koristila su se tek od 1967. godine za dograđivanja južnoga zvonika (svjedočenje sudionika). U prvim godinama gradnje kao vezivo se koristio samo vapneni mort spravljan od vapna dobivenog iz seoskih klačina i dovožen u vrećama i pletenim sanducima na konjima⁵. Do 1911. godine završeni su zidovi i drveni krov pokriven eternitom⁶, bez stropa u centralnoj lađi. U početku gradnje bilo je dostupno samo kovanog željeza i ugrađivano je u zidove za povećavanje nosivosti zidova na vlačna naprezanja, kao zatege u visini donjeg pojasa krovne visulje, kao "serklaži" u vrhovima zidova, kao klamfe (pijavice) pri spajajući krovne grade i za

⁵ Cementara u Splitu postoji od 1865. godine, ali cement je bio preskup i transport ograničen.

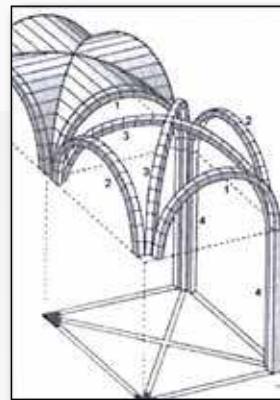
⁶ U Anhovu u Sloveniji ova proizvodnja postoji od 1905. godine. Za Salonit Vranjic nisam mogao utvrditi početak proizvodnje.

razne plošne limove koji su, spajani zakovicama obmotavali građu (slika 6). Željezo se obrađivalo u kovačkim radionicama.⁷

Prvotno je bio predviđen (inž. David) drveni ravni kasetirani strop u centralnoj lađi. Križni kameni svodovi u sporednim malim lađama su od kama u vapnenom mortu i nije bilo zapreka da ne budu završene već 1911. godine do pokrivanja.

Sigurno su graditelji ukrućivali vanjske zidove i pridržavali arkade, koje poduzno povezuju vrhove stupova glavne lađe, da osiguraju nastavak zidova srednje lađe iznad arkada do vrha za dosjedanje krovne konstrukcije.

Zbog male zakriviljenosti ovaj svod u bočnoj lađi potpuno je pritisnut i mogao je služiti ukrućivanju. Konstrukcija od drvene građe na koju je svođen ("ćemeren") kameni svod bočnih lađa bila je za ondašnje prilike velik izazov. Podupiranje i oplaćivanje ovakva križnog svoda pripada u najzahtjevnije zadaće na ovom objektu. Kako je upitno postojanje modernijih pilana u ono vrijeme, drvena građa za skelu svoda je najviše bila ručno obrađivano a oblo drvo vezano pijavicama (klamfama). Oplatna ploha je iz piljenih dasaka od drvenih oblica. Sjeverni je zvonik dovršen 1927. godine. Kako je cement bio dostupniji i mogućnosti transporta poboljšane, planirani drveni je strop srednje lađe preprojektiran u armiranobetonski. Problem je bio što je ovaj svod u centralnoj lađi znatno zakriviljeniji pa su takvi lučni konstruktivni elementi s dominantnim silama zatezanja morali biti izvedeni od armiranog betona, koji je već bio u uporabi na našim prostorima. Križni armiranobetonski svod izведен je nad glavnom lađom i apsidom 1939. godine po projektu Stjepana Podhorskog.⁸

Slika 7. Križni svod

⁷ Iako su visoke peći u Varešu otvorene 1891. godine i bile prve visoke peći na Balkanu, problemi cijena i transporta za veću uporabu željeza vjerojatno su bili nesavladivi.

⁸ Arhitekt Stjepan Podhorsky rođen je 21. prosinca 1875. u Zagrebu. Nakon što je završio osnovnu školu i realku, Podhorsky se upisuje u Graditeljsku školu, koju završava 1896. u skupini "prvih apsolvenata graditeljskog tečaja. God. 1903. Podhorsky odlazi u Beč na dalje školovanje, na Akademiju lijepih umjetnosti kod profesora Viktora Lunza. Osnovao je 20. svibnja 1905. Klub hrvatskih arhitekata. Zapažene su mu gradnje: vila Heim u Nazorovoј ulici (1906.), zgrada pravoslavne općine u Bogovićevoj ulici (1907.), stambena zgrada i ljekarna Gayer na križanju Kačićeve i Ilice (1908.), Obrtni dom na Mažuranićevu trgu (1908./10.), obnova crkve u Oštarijama, obnove Crkve Sv. Križa u Križevcima (1910.), bazilika sv. Ćirila i Metoda

Kako armiranobetonski križni svod nije bio predviđen morali su se za dosjed svoda na vrhovima stupova izvesti konzolni elementi, što je izazivalo zatezanja na vrhovima stupova sa strane bočnih lađa, pa je duž cijele bočne lađe, u visini vrha stupova centralne lađe, kao protuteret, betonirana armirano-betonska ploča. Crkva je pokrivena bakrom 1931. godine. Inž. Stjepan Podhorsky je 1932. godine izradio plan za dogradnju započetih zvonika, a 1934. godine planove za ispovjedaonice.

U borbama za obranu Širokoga Brijega od Mrtvog dana 1944. godine do 7. 2. 1945. godine crkva je dosta stradala. Oštećeno je pročelje crkve i uništen krov. Tek 1958. godine fratri su se usudili popravljati pročelja. Od 1961. godine radi se ograda oko crkve i samostana, te zasađuju bagremovi. Radikalna rekonstrukcija samostana započela je 23. 7. 1962. Na 31. 12. 1963. je "izlivena terasa između crkve i samostana; probijena vrata u prizemlju i na spratu pa se po suhom može ući u crkvu" Orgulje u crkvi postavljene su 24. 12. 1964. Vađenje i klesanje kamena za stube pred crkvom započelo 11. 7. 1965., a 19. 7. 1965. započeta je česma na dvorištu ispred crkve. Radovi na pokrivanju crkve salonitom započeti 26. 7. 1965. Inž. fra Pio Nuić s dvojicom tehničara snimio je zvonik za projektiranje dogradnje južnoga zvonika 14. 4. 1966. Od 17. 7. 1966. izrađivana je crkva i štokovani su stupovi.

Tek je 10. 10. 1966. poslana molba na Općinu Lištica da dozvole dovršiti crkvene tornjeve i 25. 10. 1966. dobivena je dozvola. Po dobivanju dozvole započelo se 31. 3. 1967. s klesanjem kamena za dograđivanje južnog zvonika. Konačno je "zvonik uz samostan završen betonskom dekom na 25. X. 1968 godine. Time su oba zvonika izidana do iste visine".

4. Zaključak

Građevinski pothvati koji nas stalno iznova oduševljavaju i nadahnjuju nikada nisu bili proizvod slučajnosti nego su plod sustavne snage umnih ljudi svakog vremena. Svjedok tomu je i ova impresivna građevina za koju možemo s pravom tvrditi da je, sustavnom snagom uma svojih tvoraca, uspješno prošla sve faze u životnom vijeku projekta, po principima znanosti o upravljanju projektima, na čemu joj i danas mogu pozavidjeti mnogi projekti. Onodobna opća zakonska i građevinska regulativa, te stručna znanja bili su minorni da bi značajnije doprinijeli svojim utjecajem kvaliteti ovog projekta. Cijeli graditeljski pothvat na Širokom Brijegu - samostan, crkva, gimnazija, konvikt i okolni sadržaji - svjedoče o snazi i veličini ljudi, a prije svega fra Didaka Buntića, koji su nam, usprkos izuzetnim teškoćama i minimalnim mogućnostima svog vremena, ostavili nedostižne uzore da nas nadahnjuju i obvezuju i nakon sto godina.

"Jesmo li toga dostojni?" Povijest je svjedok vremena, svjetlo istine, život pamćenja, učiteljica života i glasnica starine" (Marko T. Ciceron).

Literatura

- Basler, Đ., Matteo Lorenzoni, graditelj franjevačke crkve Sv. Petra i Pavla u Mostaru, Bamberg, 1988.
- Betto, B., Fra Francesco Maria Lorenzoni da Vicenza, Collectanca Franciscana, XXXV, str. 136-165, Roma, 1965.
- Glibić, M; Čolak I., Konstrukcijski sustav Crkve uznesenja blažene Djevice Marije, Široki Brijeg, 2005.
- Mueller, W., Atlas arhitefaure 2, Povijest graditeljstva od romanike do sadašnjosti, Golden marketing, Zagreb, Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb, 2000.
- Nikić, A., Crkva na Širokom Brijegu, Povijest gradnje Crkve na Širokom Brijegu, Sarajevo, 1976.
- Nikić, A., Fra Didak Buntić, Hrvatski i crkveni velikan, Mostar, 2004.
- Norwich, J. J., Great Architecture of the World (Velike arhitekture svijeta), Marjan tisak, Split, 2005.
- Vego, J., Das architektonische Erbe Mostars aus der Zeit der oesterreichisch-ungarischen Verwaltung, Graz, 2006.
- Dokumentacija Povjerenstva za očuvanje spomenika Bosne i Hercegovine.
- Franjevački samostan Široki Brijeg, Kronika kuće i Crkve.

Znanstveno-stručni skup / The scientific-expert symposium

Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu / One hundred years of the new church in Široki Brijeg

20. lipnja 1905. - 20. lipnja 2005. / 20 June 1905 - 20 June 2005

Zbornik radova / Proceedings

Nakladnik / PUBLISHED BY Franjevački samostan Široki Brijeg The Franciscan Monastery Široki Brijeg

Za nakladnika / FOR THE PUBLISHER fra Branimir Musa

Uredništvo / EDITORIAL BOARD dr. Ivo Čolak fra Vendelin Karačić dr. Antun Karaman

Urednik / EDITOR dr. Ivo Čolak

Fotografije / PHOTOS Kruno Hrkać i drugi

Lektor / LANGUAGE EDITOR fra Vendelin Karačić

Prijevod na engleski / ENGLISH TRANSLATION Goran Šamo Danijela Kožul Ivana Medić

Računalna obrada i prijelom / COMPUTER PROCESSING AND LAYOUT Damir Zadro Božo Penavić, prof.

Tisk / PRINTED BY Fram-Ziral, Mostar

Naklada / EDITION 1500 primjeraka / 1500 copies

CIP - Katalogizacija u publikaciji Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo

726.54(497.6 Široki Brijeg)"1905/2005"(091)

ZNANSTVENO-stručni skup Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu (2005)

Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu : 1905.-2005. / Znanstveno-stručni skup Sto godina nove crkve na Širokom Brijegu, 20 lipnja 2005. ; [prijevod na engleski, English translation Goran Šamo, Danijela Kožul, Ivana Medić ; fotografije, photos Kruno Hrkać i drugi]. - Široki Brijeg : Franjevački samostan ; Mostar : Građevinski fakultet Sveučilišta, 2006. - 555 str. : ilustr.

Tekst na uporedo hrv. i engl. jeziku. - "... skup, koji je održan ... 20. lipnja 2005. ..." ->

Proslov. - Bibliografija i bilješke uz tekst

ISBN 9958-9170-4-1

COBISS.BH-ID 15229702

H
E
R
I
N
G

HERING

